

היחס הלא טיפוסי לפרקטיקות של חסידות דתית ולאובייקטים פולחניים:

ה"ספר של מרג'רי קמפ" בהקשר ההיסטורי-תרבותי

עינת קלפטר

תקציר

הקונצנזוס המדעי מניח שפרקטיקות פולחניות, נתמכות אובייקטים, הנמצאות בספרה של מרג'רי קמפ הן דוגמת מופת לדבקות הפופולרית של ימי הביניים המאוחרים. לפיכך נוטים החוקרים למקם את המחברת עצמה כחלק מרצף של אדיקות רגשית פאן-אירופאית. כך נתפסות הפרקטיקות הדתיות המוצגות בטקסט האוטוביוגרפי של הצליינית והמיסטיקנית מרג'רי קמפ כמייצגות את אותן המוסכמות והגישות לגבי חפצי דת – עזרים פולחניים – שנמצאו גם בטקסטים אחרים, שביחס אליהם בדרך כלל נקרא הטקסט. ואולם קריאה זהירה של הסצנות שבהן קמפ מזכירה או מקיימת אינטראקציה עם חפצים דתיים מראה כי אין זה כך. בחינת החומר מגלה כי הספר מציג למעשה דוקטרינה מורכבת למדי לגבי חפצי דת והכללתם כחלק מהפרקטיקות הדתיות של המאמינים.

קריאת עבודתה של קמפ בהקשר לקהילה הטקסטואלית שלה – המחברים שהיא מזכירה או מתייחסת אליהם בעבודתה – ובהסתמך על התקופה והארועים ההיסטוריים שבהם נוצר הספר, בשנות ה-30 של המאה החמש-עשרה, במזרח אנגליה, חושפת את הגישה הייחודית של המחברת לחפצי ועזרי פולחן. קריאה זאת מגלה את ההשפעה של רעיונות מקומיים ואירועים על עבודתה, במיוחד אלה הקשורים לויכוחים אודות מיקומם של עזרים מטריאליים וויזואליים בפולחן דתי שהוצתו ע"י הלולרדים (Lollards).

מחקרי מניח כי את הטקסט יש למקם ראשית בהקשר ההיסטורי שלו. רלוונטית במיוחד היא הנוכחות של התנועה הלולרדית באנגליה בסוף-המאה הארבע-עשרה ובתחילת המאה החמש-עשרה שהתנגדה לפולחן איקונוות. אין זו הנוכחות בפועל או הכמות המספרית של לולרדים באנגליה שהיא בעלת משמעות למחקר, אלא האיום והחרדה שנוצרו מעצם קיומה של התנועה וביקורתה על הערצת אובייקטים דתיים ופרקטיקות פולחן אחרות שנתמכו וקודמו על ידי הכנסייה. אלה מנהגים שהלולרדים ראו כחורגים מעבודה נאותה של

האל וכמובילים את המאמינים לחטא של עבודה זרה. רטוריקה המבקרת שימוש באובייקטים נתפסה לכן כמסמנת השתייכות לתנועה, דבר שקמפ היתה מודעת אליו, שכן היה עליה להגן על עצמה פעמים רבות מפני האשמות על היותה לולרדית.

ניתן להניח שקמפ יכולה היתה להיות חשופה להשקפות ורעיונות וויקליפיטיים (Wycliffite), בין היתר, באמצעות טקסטים ודרשות אנטי-לולרדים, שהתחברו בשפה העממית (vernacular), ושהופצו בתפוצה רחבה ע"י הכנסיה כדי להתמודד עם ולהוקיע את הכפירה. הטקסטים הללו סייעו בסופו של דבר דווקא בהפצת רעיונותיה של התנועה. תהליך זה אינו ייחודי כמובן. רעיונות שנחשבו למינות קיבלו הד פעמים רבות ושרדו באמצעות ודרך הטקסטים שביקשו לסתור אותם.

על רקע זה ותוך כדי דבקות בעמדה אורתודוקסית, קמפ מציגה בספרה את דעותיה ועמדתה בנוגע לשאלות שהועלו בוויכוח אודות ארטיפקטים דתיים. את הסצנות שבהן קמפ מזכירה עזרי פולחן חומריים וחזותיים, ושדרכם היא מציגה את משנתה בנוגע לארטיפקטים דתיים יש לכן לקרוא לאור ההקשר ההיסטורי הזה.

חלקו הראשון של המחקר מתמקד בסצנות שבהן באופן נראטיבי (diegetically) האינטראקציה עם חפצים מוצגת באור שלילי או מובילה להשלכות חמורות. סצנות אלה מציגות את קמפ כבעלת עמדה ביקורתית ומודעות לחסרונות של פולחן ארטיפקטים והפוטנציאל שלו להוביל את המאמינים לעבודת אלילים. הארטיפקטים שמתוארים באור שלילי הם כולם חפצים מעשה ידי אדם, ונראה שקמפ מבקשת להדגיש שלייחס להם כוח אלוהי, יכולת או חיות הינה בגדר עבודת אלילים. הדרך שבה קמפ מגבשת את עמדתה ביחס לשאלה מה היא עבודת פולחן פסולה עם חפצים דתיים, מראה שהייתה מודעת ורגישה לנושאים רבים הקשורים לוויכוח אודות חפצים דתיים בכנסיה של ימייה.

אבל קמפ אינה מסתפקת בהצבעה על דוגמאות של שימוש לא תקין בארטיפקטים והבהרת פוטנציאל עבודת האלילים הגלומה בהם. בפרקים אחרים, היא מדגימה כיצד ארטיפקטים מעשה ידי אדם יכולים להיות משולבים כראוי בפולחן הדתי, כל עוד הם משרתים אך ורק כעזרים של הזכרות (mnemonic) שמטרתם להנכיח את ישו (Christ) במחשבתם של המאמינים. עזרים מעין אלה בהחלט

יכולים לסייע בהעמקת הדבקות בקרב המאמינים. ניתן לתמצת את הקו המפריד בין פולחן פסול לראוי באמצעות ההבחנה בין המסמן למסומן, או לייתר דיוק אי הזיהוי בין הראשון והשני. חפצים מעשה ידי אדם לעולם אינם יכולים להיות מזוהים בטעות עם האלוהי שאותו הם רק אמורים לייצג – דעה שעולה בקנה אחד עם ביקורת הלורדים שהופנתה כנגד המציאות הרווחת של הפרקטיקות הדתיות הפופולריות של זמנם.

בנוסף, דוקטרינת הארטיפקטים של קמפ מציעה חלופה לארטיפקטים מעשה ידי אדם; אובייקטים שיותר ראויים להתמסרות ושיכולים להציע קישור טוב יותר לאלוהי. אלה הם יצורים חיים, אובייקטים מעשה ידי אלוהים, שנוצרו על ידו ובדמותו. עבור קמפ, הם מתפקדים במקומם של חפצים דתיים, בכך שהם עוברים תהליך שאני מכנה ארטיפקטיפיקאציה (artifactification) והופכים להיות עזרים דתיים מועדפים. בניגוד לחפצים דוממים מעשה ידי אדם, האובייקטים הראויים הם באופן אינהרנטי בעלי אנימציה וחיות שאלוהים הפיח בהם. הארטיפקטיפיקאציה של יצורים חיים אצל קמפ גם היא משקפת (engages) רטוריקה לולרדית, אשר התעקשה להציב את בני האדם – מעצם היות יצורים חיים – מעל לאובייקטים דוממים, תוך הדגשה של היות האדם צלם האל (dei imago) האמיתי.

ואולם עבור קמפ גם אובייקטים מעשה ידי אלוהים, ממש כמו חפצים מעשה ידי אדם, מוגבלים בכוחם ויכולתם ומסוגלים רק לשמש טריגרים וויזואלים או עזרים של זכרון. רק אלוהים עצמו יכול להציע גישה אמיתית לאלוהי ולחולל ניסים. קמפ ממחישה זאת באופן ברור בטיפולו בטקס הקורבן ובלחם הקודש (Eucharist), המשמש כאובייקט מחולל-נסים היחיד לאורך הטקסט.

הטיפול של קמפ בשלוש הקטגוריות הנרחבות הללו של האובייקטים הדתיים – אלה שהם מעשה ידי אדם, אלה שהם מעשה ידיו של אלוהים ואלוהים בהתגלמותו - חושפת דוקטרינת ארטיפקטים שחורגת ממנהגי החסידות שנתמכו על ידי מיסטיקנים והוגים אחרים באירופה של הזמן, ומצביעה על קשר הדוק לרעיונות המקומיים ולנסיבות שעצבו את הספר והשקפותיו. בנוסף, אני מניחה כי החלת גישה זוהי לזו שאני מציעה בעבודתי לשאר הקהילה הטקסטואלית של קמפ עשויה לחשוף תמונה מגוונת הרבה יותר מזו הקיימת כיום, כזו שמבוססת על הקשרים מקומיים ומשתנים של החסידות הדתית האירופאית בימי הביניים.